

TEMA

ole martin høystad

historie srdce

TEMA

Ole Martin Høystad

Historie srdce

ole martin høystad

historie srdce

This translation has been published with the financial support of NORLA.

Copyright © Spartacus Forlag AS 2003

The translation is based on revised Norwegian text from 2011

Norwegian edition published by Spartacus Forlag AS, Norway

Published by agreement with Hagen Agency, Norway

Translation © Daniela Mrázová, 2011

Cover and layout © Lucie Mrázová, 2011

ISBN 978-80-87497-40-1

ISBN 978-80-7473-052-8 PDF

Věnováno Sigrid

Předmluva ke druhému norskému a prvnímu českému vydání

Za dlouhé věky už přišla na svět spousta důležitých knih, které mají co říct. A takové knihy stále vznikají, protože jejich autoři a autorky mají na srdci něco, co k nim promlouvá tak silně, že to musí sdělit druhým navzdory všem překážkám, při nichž může jít leckdy o život. Duchovní dějiny i dějiny lidské civilizace jsou do velké míry vyprávěním o osudech knih. A my pořád čteme, protože existují díla, která nás dokážou zaujmout, zasáhnout až do srdce, dojmout emocionálně i nadchnout intelektuálně a vyvolat u nás odezvu v podobě postojů i skutků, individuálně i kolektivně.

Právě o tom pojednává tato kniha, o neklidném srdci, Augustinově *cor inquietum*, které hledá něco jiného a lepšího a které se pokouší odhalit vnitřní i vnější důvody svého neklidu. Tato kniha však není jen o tom, co leží lidem na srdci a co jejich srdce dojímá, ale o všem, co srdce zobrazuje a představuje v naší západní kultuře a v některých dalších příbuzných vyspělých kulturách. Právě tyto tvůrčí síly mě oslovily a staly se hnací silou mé odborné práce.

Třebaže je srdce hlavním symbolem toho, co znamená být člověkem, ve světové literatuře není mnoho knih o srdci, které by nebyly lékařské. Přesto však nějaké existují, což vysvítá i z bibliografie na konci této publikace. Těmto knihám patří můj velký dík. Toto ztvárnění se však od nich liší tím, že kromě zprostředkování obecné kulturně-historické látky zahrnuje také jistou antropologickou perspektivu, která míří k systematictějšímu určení reprezentací srdce z dnešního pohledu. Kromě toho jsem chtěl zdůraznit roli islámu a perské a arabské poezie, jejichž nepřítomnost ve většině ostatních historií srdce přímo bije do očí, a zároveň vyzdvihnout vzájemný vliv a závislost mezi křesťansko-evropskou a islámsko-arabskou kulturou. Moje práce se také vyznačuje mezioborovým pojetím, kromě pramenů z dějin náboženství, kultury a myšlení čerpám z důležitých literárních děl, vnímaných z kulturně-historické a antropologické perspektivy.

První norské vydání z roku 2003 bylo přeloženo do řady jazyků: němčiny, angličtiny, španělštiny, korejštiny, dánštiny, estonštiny, ruštiny, srbštiny, řečtiny a italštiny a další překlady jsou na cestě. Jak byla kniha překládána do různých jazyků, pokoušel jsem se – často na výzvu překladatele nebo vydavatelství – zprostředkovat něco dalšího ze srdeční tradice dotyčných jazykových a kulturních oblastí, a to se nyní objevuje ve druhém rozšířeném vydání z roku 2011. Německý překlad se tak mimo jiné rozšířil o dodatek o Goethově srdeční symbolice a jeho vztahu k islámu. V anglickém překladu zase na přání nakladatele přibyla kapitola o srdečních transplantacích a z mé iniciativy kapitola o „srdci temnoty“, jelikož zájem o zlo, které zasahuje srdce, byl právě jedním z motivů, proč jsem kdysi tuto knihu začal psát. Bohužel právě tato kapitola nabyla od svého vzniku na aktuálnosti.

Zlo, které zasáhlo Norsko při teroristickém útoku 22. července 2011, potvrzuje ústřední tezi kapitoly o „srdci temnoty“: *Člověk, který zabije své vlastní srdce, skončí jako vrah ostatních lidí.* Norsko se tomuto zlu nepostavilo s nenávisí a s voláním po odplatě, ale s ještě větší otevřeností a demokracií, péčí a v neposlední řadě s láskou. Ostrov Utøya, kde se odehrál onen srdcervoucí masakr nevinných mladých lidí, připomíná svým tvarem srdce. Po útoku se Utøya proměnila v symbol soudržnosti, soucitu a lásky, pojmů, o kterých pojednává právě tato kniha. Nejlepší obranou proti zlu je v člověku odmalička pěstovat empatii, která mu znemožní způsobit utrpení nevinným, aniž by dotyčný sám pocítil v srdci bolest a soucit.

Ačkoli je Norsko jen malou zemí na okraji Evropy, nemohlo se po 2. světové válce vyhnout globálním konfliktům a v mnoha ohledech zůstalo vydáno svým mocným sousedům na milost a nemilost. V tomto aspektu sdílí společný osud s Českou republikou. V naší společné paměti leží osudy obou Masaryků i hrůza nacistické krotovlády během 2. světové války. Potlačení pražského jara v roce 1968 prožívali Norové hluboce a bolestně. Česká republika a Norsko jako malé země se starou a bohatou kulturní tradicí však můžou zastupo-

vat lidské hodnoty, demokracii a otevřenost a vyzývat k toleranci ve světě prostoupeném násilím.

Poté, co jsem tuto knihu poslal na srdečnou okružní cestu po všech kontinentech a potvrdilo se mi, že srdce hovoří k srdci přes všechny jazykové, náboženské i kulturní hranice, mám velkou radost z toho, že můžu s tímto překladem poslat srdečný pozdrav i svým novým českým čtenářům. Doufám, že Historie srdce bude nadále čtivá i hodná čtení, a to nejen pro odborníky, jimiž jsou v tomto případě všichni, kteří jsou se svým srdcem v kontaktu a rádi by se pustili do zkoumání jeho kořenů i vlastností.

Bø i Telemark, 29. července 2011
Ole Martin Høystad

Úvod

*Srdce má své důvody,
které rozum nezná.*

B. Pascal

Magické srdce, které nám pravidelným rytmem bije v hrudi, je už od pradávných časů kulturních dějin člověka velkým tajemstvím a záhadou lidského života. Už nejstarší písemné starověké prameny, které pocházejí z Mezopotámie z doby 3000 let př. n. l., pojednávají o srdci, jeho vzestupech i pádech. Srdce je otázkou života a smrti, nejen ve smyslu tělesném, ale i duševním. Ve většině náboženství a myšlenkových směrů je to, co má následovat po smrti, spjato s otázkou osobních a morálních vlastností srdce a se vším, co představuje.

Ve chvíli, kdy se sumero-babylónský hrdina Gilgameš, jehož příběh byl zapsán kolem roku 2000 př. n. l., ocitne v nejkritičtější a nejdramatičtější chvíli svého života, obětuje bohům srdce. Proč to dělá? Když staří Egypťané balzamovali mrtvé tělo, bylo srdce jediným vnitřním orgánem, které vložili zpět do hrudního koše, než jej znovu uzavřeli a tělo zabalili do lněného plátna. Proč Egypťané uchovávali právě srdce?

Zatímco Egypťané pečovali o to, aby si mrtví s sebou do říše smrti brali své srdce, Aztékové ve Střední Americe odníмали srdce živým lidem po desetitisících, vyřezávali jim je z hrudí pazourkovými noži, a dokud ještě bila, obětovali je bohům. Tyto poměry v egyptské a aztécké kultuře ukazují, že srdce má v různých kulturách velice odlišný význam. Může srdce stejně dobře lidi rozdělovat jako spojit? Křesťanští a humanističtí Evropané se přirozeně mohou ptát, jak mohli být Aztékové tak krutí, tak nemilosrdní, pokud ovšem takoví opravdu byli.

Právě na tyto otázky se naše kniha snaží odpovědět: *Jak je srdce vnímáno, co představuje v některých centrálních vyspělých kulturách*

a jak se naše vlastní evropské srdce zformovalo během dlouhého historického vývoje se svými rozličnými metaforickými podobami a funkcemi? Aby bylo pojednání nějak ohraničeno, věnuje se těm kulturám, které jsou přímým či nepřímým způsobem součástí naší vlastní evropské historie v jedné dlouhé vývojové linii. To znamená, že ve středu bude stát Blízký východ, jelikož židovství jako předpoklad křesťanství vzniklo na základě výpůjček a vlivů jiných kultur této oblasti, především sumero-babylónské a staroegyptské, vůči nimž se Židé často vymezovali, aby získali vlastní identitu, která by je odlišovala od sousedů. To platí i pro jejich vnímání srdce, které v židovství dostává zcela jiný obsah než u Babylóňanů a Egyptanů.

Ačkoli Nový zákon staví na pojetí srdce ze Starého zákona, má srdce v křesťanství jiný obsah než v židovství. To souvisí s příběhem Ježíšova utrpení a s rolí krve v křesťanství. Ježíšův dramatický život a souvislost mezi jeho krví a srdcem dává široký prostor jak výkladům, tak symbolickým reprezentacím, a stává se základem toho, co v průběhu středověku dospívá jako evropská kultura. Tento příběh je plný paradoxů.

Jedním z nich je fakt, že evropská kultura je do velké míry ovlivněna islámsko-arabskou, ačkoli právě tyto dvě kultury bývají prezentovány jako protiklady. Právě díky zkoumání pojetí srdce v těchto dvou kulturách vycházejí najevo nejen rozdíly mezi nimi, ale také arabský vliv, který naše evropská srdce odjakživa utvářel. Proto zde tvrdím, že moderní Evropan je do značné míry produktem kontaktu mezi evropskou a muslimsko-arabskou kulturou vrcholného středověku. A proto v tomto pojednání zaujímá islámsko-arabské pojetí srdce centrální místo.

Říká se, že evropská kultura má dva hlavní prameny: židovsko-biblické myšlení a antické Řecko. Zatímco se naše náboženská víra odvozuje od semitské tradice, tak jak ji odráží Bible, naše umění, filozofie a věda jsou do značné míry inspirovány kulturou řeckou. Ale nejstarší řecký člověk, jak jej známe z Homérova líčení z doby přibližně 700 let př. n. l., se od Evropana velice liší. Jako východisko pro

to vezmeme pojetí srdce u Homéra – nakolik jeho literární postavy mají srdce v našem slova smyslu – a prozkoumáme, zda se v člověku nalézá něco *konstantního*, něco univerzálního nebo všeobecně lidského, co nás spojuje s předkřesťanským homérským člověkem. Stejnou otázku si pak položíme při zkoumání našich vikinských předků.

Naši staroseverští předkové nebyli měkkosrdcatí, bojovali jako posedlí berserkové a uctívali bohy oběťmi, včetně lidských. Bůh oběšenčů, Ódin, obětoval sám sebe a oběsil se na posvátném stromě. Ale zda to udělal kvůli tomu, aby přišel o rozum a spasil své srdce, nebo aby rozluštil tajemství života, to vlastně nevíme. Staroseverské srdce je pro nás i nadále tajemstvím stejně jako srdce aztécké.

Důvodem, proč je v této knize Aztékům věnována samostatná kapitola, je fakt, že jejich srdce zaujímá obzvláště spektakulární místo v dějinách, které jsou tak krvavé a děsuplné, že to překračuje naše chápání. Je obtížné pochopit, že i děsuplné a strašlivé věci mohou v kultuře představovat tvůrčí faktor, jako tomu bylo ve Střední Americe, kde bylo obětování lidí rozšířené. Proto si španělští conquistadoři vzali za úkol tuto kulturu zcela vyhladit. To zvládli velice efektivně, nadto s požehnáním katolické církve. Během několika málo let rozprášili Evropané aztéckou kulturu i ostatní vyspělé kultury ve Střední Americe, vyrabovali jejich poklady dobře zorganizovanou státní loupeží, jakou lidstvo dosud nezažilo. Během 16. století klesl počet obyvatel na území dnešního Mexika z přibližně 25 milionů na necelý jeden milion. Kdo byl vlastně bez srdce, nekřesťanští Aztékové, nebo humanističtí Evropané? Vypadá to, jako by srdce mohlo být naplněno všemi druhy představ a pocitů, které jsou tu tvůrčí, tu ničivé. Nabízí se tedy otázka, co je člověk vlastně zač. Druhý díl této knihy se na tuto otázku pokouší odpovědět tím, že sleduje vývoj metaforiky srdce v moderní evropské kultuře.

Mimo perspektivu tohoto pojednání zůstávají některé z nejcennějších reprezentací duševních dějin lidstva. To platí pro celou asijskou tradici, staroindickou a staročínskou kulturu, hinduismus, buddhismus a taoismus. Názor na člověka v těchto tradicích není o nic méně

ušlechtilý než pohled křesťansko-evropský. Ve srovnání s požadavky buddhismu na klidnou mysl, kontemplaci a vnitřní harmonii vypadáme my, Evropané, jako snaživci fixovaní na cíl, primitivové toužící po moci a sebestřední materialisté. Nicméně zde musejí tyto alternativní dějiny ustoupit, abychom se mohli pohroužit do naší vlastní historie srdce.

Není však snadné rozhodnout, co srdce představuje. O jakém srdci to vlastně mluvíme? O srdci jako tělesné *substanci*, nebo o srdci jako *symbolu*? V této knize jde především o metaforické reprezentace srdce, srdce jako *obraz* a *symbol*, a tedy srdce jako něco, co je třeba vyložit. Kromě toho bývá srdce sídlem svědomí, jelikož špatné svědomí se vnímá jako bodnutí u srdce nebo bolest v srdci. Proto je v srdci umístěna i duše, neboť svědomí a duše spolu souvisejí. Ale své místo v srdci zaujímají nejčastěji láska, vášně a city různého druhu, neboť jak zamilování, tak milostné trápení, soucit a další pocity se pojí se smyslovými reakcemi, které se zaznamenávají v srdci. V důsledku toho se srdce stává jak obrazem těchto pocitů, tak *symptomem*, symptomem něčeho, co se děje jak v srdci, tak mimo něj – jak tělesně, tak duševně a společensky – na což srdce reaguje symptomatically. Takový obraz nazývá rétorika *metonymií*, označení části, která hostí určitý jev, se začne používat místo jevu samotného. Metonymie je tak schopná zahrnout jak tělesnou, tak duševní stránku výrazu, doslovnou i obraznou v jednom slově. Tyto dvě stránky možná objasňují, proč se srdce v naší kultuře stalo královským symbolem, přestože jinak uctíváme intelekt mozku. Mozek je fakt, nikoli obraz. Srdce je obojí.

Srdce je tedy zároveň *substancí*, *symptomem* a *symbolem* a nikdy je nelze redukovat na jazyk a symbol. Magie srdce nespočívá pouze v jeho symbolické síle, ale i v tom, že srdce je orgánem samotného života, který bije snadno postřehnutelnými údery přibližně 60–100krát za minutu, asi 100 000krát za den, přičemž denně přepumpuje kolem 6000 litrů krve v těle, tedy miliony litrů krve během jednoho průměrně dlouhého života. A tento nejpilnější sval v našem organis-

mu je současně jediným, který pracuje nezávisle na naší vůli, se svým vlastním nervovým systémem. Proto srdce představuje něco pozoruhodného, co nám připomíná, že život pramení z něčeho, co je mimo naši kontrolu. Proto nás tak fascinuje kardiologie a kardiochirurgie. A proto je jedna kapitola této knihy zcela věnována transplantacím srdce, které nám kladou otázku, nakolik může člověk ovládat vlastní tělo a manipulovat se životem.

Skutečnost, že v sobě srdce nese spoustu významů, reflektuje i mluvený jazyk, který je plný obrazných, metaforických a metonymických úslolí s výrazem srdce. Říkáme, že někomu je lehkou u srdce, něco nám leží na srdci, ale pak nám spadne kámen ze srdce, můžeme mít zlomené srdce (což může být i šťastná událost). Ideálem je naslouchat hlasu srdce a být věrný svému srdci. Srdce může něčím přetékat a lze i něco říct od srdce a mít co na srdci, to na jazyku. Současně ale lze v češtině říci něco pěkně od plic nebo v norštině mluvit rovnou od jater, což je výraz, který je pozůstatkem z archaické předkřesťanské antropologie, v níž byla játra důležitější než srdce. To, co je z celého srdce, je myšleno upřímně a může odhalit neupřímného člověka. Pak už nestačí srdečné pozdravy a dát si ruku na srdce. Velkorysí lidé mají široké srdce, můžeme zažít něco srdcervoucího a mít srdce v krku a v kalhotách, srdce se může sevřít, může puknout nebo krváct, protože nás něco zasáhlo až do srdce. Srdce ale souvisí i s rozumem, jak o tom svědčí anglický výraz *learn by heart* (naučit se nazpaměť, doslova naučit se srdcem).

Mnoho metafor sděluje něco o osobnostních a morálních vlastnostech. Mluvíme o lidech dobrosrdečných a lidech nemilosrdných, o tom, že někdo má tvrdé srdce a někdo je měkkosrdcatý, někdo má vroucí srdce a někdo chladné. Naše srdečnost a schopnost soucitu prozrazují, jací jsme. Právě proto je nezbytné zkoumat své srdce, ačkoli může být bolestné i trapné odkrývat jeho vlastnosti a může nás sklíčit, když jiní dají najevo, že jejich srdečnost byla falešná. Proto můžeme mít tendenci brát do úst slova z Ibsenova Peera Gynta (jimiž cituje Bibli, Knihu žalmů 7, 10), že *zkoumat srdce a ledví* není naším

úkolem. Jenže právě to si tato kniha vytkla za cíl – jako božský požadavek to zformulovali již v antickém Řecku nápisem nad vchodem do Apollónova chrámu v Delfách: *Gnóthi seauton – Poznej sám sebe!*

Vlastnosti srdce jsou více než jen teoretickou otázkou. To samozřejmě neznamená, že reflexe nebo teoretické objasnění, co je srdce a co představuje, nejsou důležité v tom takzvaně skutečném životě. Jedním z velkých divů lidského života je skutečnost, že slova nejsou jen slovy, ale i činy. Slova vytvářejí to, co pojmenovávají. Jazyk je takzvaně performativní. Co je vyřčeno, to se stane. A platí to i ve vztahu k srdci, které samo o sobě poukazuje na onen zvláštní vztah mezi jazykem a tím, na co jazyk odkazuje. Když mluvíme o „srdci“, nevíme vždy, zda je řeč o srdci jako o něčem, co se díky své podstatě pojí s mystériem, které bije pravidelnými údery v naší hrudi, nebo o něčem jiném, co odkazuje na různé symbolické hodnoty, postoje a osobní vlastnosti, pro které je srdce obrazem. Ať už myslíme na to či ono, je „skutečné“ i „obrazné“ srdce utvářeno jazykem, kterým o něm mluvíme. Mezi pocity srdce a slovy a pojmy, které se k nim vážou, existuje nerozlučné pouto. Proto se tato kniha věnuje stejně *srdci jazyka jako jazyku srdce*.

Nerozlučné pouto mezi srdcem jako něčím daným či vrozeným na jedné straně a obrazem nebo symbolem na straně druhé je vyjádřeno i ve známém citátu o *lidských srdcích* norské spisovatelky Sigrid Undsetové. Na konci knihy *Příběhy krále Artuše a rytířů Kulatého stolu* z roku 1915 píše:

Jak čas běží, obyčeje a zvyky se velmi mění, i víra lidí se proměňuje a jejich mínění o mnoha věcech také. Jen lidská srdce se po všechny časy vůbec nemění.

Tato věta se nachází na konci díla, které pojednává o erotické vášni v rytířském období, v historickém úseku, který do značné míry zformoval naše evropská srdce. Srdce se v tomto citátu stává metaforou citů a lásky, zejména pak erotické vášně. Sigrid Undsetová tvrdí, že

tyto city, erotická láska a vášeň, se nemění, ale zůstávají stejné ve všech obdobích a na všech místech. To znamená, že člověk má danou nebo stálou povahu. Mnozí se domnívají, že tomu tak není.

Většina odborníků na vývoj člověka je toho názoru, že člověk je od narození otevřenou a neurčenou bytostí, která se musí během života formovat pomocí učení a umělé nebo záměrné výchovy. V takovém případě by byl člověk nejen nejtvárnější, ale i *nejnestabilnější* a *nejnepředvídatelnější* ze všech bytostí na Zemi. V této nestabilitě a nevědomosti člověk hledá něco konstantního, něco, co představuje pevné nebo neredukovatelné jádro, něco, z čeho vše relativní pramení nebo je k tomu lze vztáhnout. A právě tady se jako vhodný kandidát hlásí srdce, a to především jako sídlo a obraz lásky, duše a svědomí. Takovou funkci má každopádně srdce v naší křesťanské evropské kultuře od jejího vzniku několik století po Kristově narození.

Vnímání srdce jako mravní normy však stojí v protikladu k zanícené metafoře srdce z pera Sigrid Undsetové, neboť city a erotická vášeň jdou často proti tomu, co je morálně správné. To, co Undsetová vyjadřuje, není ani příliš optimistickým názorem na lidskou povahu. Spíš to stojí v rozporu s naší západní humanistickou tradicí, která tvrdí, že člověk je ve vztahu k sebeutváření svobodný a odpovědný. Jde tedy o utváření srdce a jeho povahu. Ale pak slyšíme, že to, čeho je srdce obrazem v citovém i erotickém ohledu, je *konstantní* a neměnné, skoro jako přírodní zákon. Pokud tomu není ještě hůř. Protože tvrzení o *lidských srdcích* implikuje ve svém kontextu, že člověk je v každém okamžiku *v moci svých vášní*. Pokud je to pravda, je to ještě hrozivější v naší době, kdy jak jednotlivci, tak skupiny a společnosti disponují tak destruktivními zbraněmi, že je v nebezpečí nejen naše demokracie, ale i veškerá civilizace a samotný lidský druh. Zvláště dostanou-li se tyto zbraně do rukou lidem, kteří jsou, řečeno doslova, *v moci svých vášní*, ať už jsou to vášně politické, náboženské, nebo erotické.

Tvrzení Sigrid Undsetové o tom, že člověk je *v moci svých vášní*, platí jen pro jednu stránku srdce, *srdce temnoty*. Druhá stránka jsou pozitivní tvůrčí síly, které reprezentuje Pascalův známý citát „Srdce

má své důvody, které rozum nezná“ (Le cœur a ses raisons, que la raison ne connaît point). Tyto hluboké (rozumové) důvody (raisons) zkoumají mnohé vyspělé kultury a jsou cílem mnoha hledačů pravdy, mj. mezi sufiji a křesťanskými mystiky. Právě tyto tvůrčí prameny hledal romantismus, když dával citům takovou přednost před rozumem, že to nás, Evropany, ovlivňuje i dnes.

Jelikož se zdá, že srdce i přes všechny historické odlišnosti zaujímá v mnoha kulturách ústřední místo, představuje snad i něco, co mají všichni lidé společné. Možná by srdce mohlo postavit most mezi kulturami, které mají jinak problémy si porozumět? Možná je to tak, že existuje jazyk srdce společný všem lidem ve všech kulturách, jazyk, jímž si lidé bezprostředně rozumí bez ohledu na jazykové bariéry, náboženské protiklady a kulturní rozdíly?

Nebo je to jen klišé, když se říká, že srdce promlouvá k srdci? Tomu nasvědčuje setkání conquistadorů s Aztéky. A současný vztah mezi Židy a Palestinci na Blízkém východě. Ale právě proto, že mezi různými kulturami mohou být zásadní rozdíly, je o to důležitější jim porozumět – nejen proto, abychom porozuměli „těm druhým“, ale abychom porozuměli sami sobě. Zdá se totiž, že musíme mít někoho, s kým se srovnávat, abychom mohli chápat sami sebe a svou vlastní identitu. Rozdíly a roztržky jsou pro porozumění stejně důležité jako podobnosti a souvislosti. Obdobně to platí pro naše chápání současnosti. Nemůžeme porozumět současnosti a vědět, kam směřovat, aniž bychom rozuměli své minulosti a historickému vývoji. Abychom porozuměli komplexitě moderní evropské kultury, musíme znát složité dějiny Evropy. Srovnávání rozdílů a podobností je pro porozumění absolutně nezbytné. Srovnávací kulturní studia jsou však obtížná, protože jsme od počátku odsouzeni k tomu vidět a chápat *to druhé* a *ty druhé* svými očima. Proto může člověk rychle dospět k tomu, že odlišné učiní stejným a stejné odlišným.

Do tohoto pojednání o rozdílech a podobnostech, o souvislostech a předělech teď vstoupíme v místech, kde to všechno začalo.

I. DÍL

SRDCE V RŮZNÝCH KULTURÁCH

Nejstarší vyspělá kultura – Sumerové a Gilgameš

*Žít život – to válka s trolly,
již v srdci a mozku jsou.**

H. Ibsen: Verš

Drama o srdci začíná v Mezopotámii, v zemi mezi dvěma řekami, kde leží počátek kulturních dějin lidského rodu. Nejstarší písemné prameny pocházejí z doby před více než 5000 lety, mezi jinými i takzvané eposy o Ištar. Některé z nich byly zapsány pravděpodobně kolem roku 3100 př. n. l. Vyprávějí o nejuctívanější bohyni této oblasti, bohyni lásky a války Inanně neboli Ištar, jak ji pojmenovali semitští Akkadové poté, co vtrhli do Sumeru. Akkadové byli asimilováni původním sumerským obyvatelstvem, převzali sumerské společenské struktury i sumerské mýty. Noví vetřelci a dobyvatelé procházeli ve staletích, která následovala, stejnou štafetou ovlivňování, výpůjček a transformací tradic mezi jednotlivými národy. K tradici spojené s bohyní Inannou patří i nejznámější sumero-babylónský epos, *Epos o Gilgamešovi*, který byl zapsán přibližně 2000 let př. n. l.

V *Eposu o Gilgamešovi* se setkáváme se srdcem, které se v mnoha rysech podobá srdci, jak je známe z novějších evropských kulturních dějin. Epos vypráví o síle srdce a umění lásky, o elementárních silách života, o tajemství smrti a o rozporu mezi přírodou a civilizací. Hlavním uměleckým prostředkem eposu je soustředění základních životních protikladů do jednoho vztahu, přátelství mezi dítětem přírody Enkiduem a pánem civilizace Gilgamešem, legendami opředeném sumerském králi města Uruku. Původně je však poměr mezi přírodou a civilizací obrácený, jelikož je to divoch Enkidu, kdo představu-

* Překlad Karla Kučery.

je dobro a mír, zatímco Gilgameš je despota, který sexuálně napadá urucké ženy a utlačuje svůj lid. Aby bohové vyhověli modlitbám lidí, stvoří Enkidua, aby despotickeho Gilgameše zkrotil.

Enkidu je urozený divoch, dítě přírody, které žije v rajske harmonii se zvířaty a planými rostlinami mimo civilizaci a její vliv (představy o ráji a potopě světa si Židé vypůjčili od svých starších mezopotamských sousedů). Enkidu je prahrdinou všech ekologicky zaměřených ochránců přírody, neboť se živí pouze kořínky, bylinami a plody, žije společně s divokými zvířaty, ničí lovcům sítě a odkrývá jejich pasti. To vede k tomu, že si na něj stěžují u Gilgameše, který je také velkým lovcem, a prosí jej o pomoc. A Gilgameš si ví rady. Chce Enkidua zkrotit, ne zbraněmi, ale mocí srdce nad myslí a důmyslným uměním lásky.

Povolá hetéru, vzdělanou nevěstku z chrámu bohyně lásky Ištar/Inanny, a dá jí za úkol Enkidua najít a svést. A to se jí podaří. Milují se spolu šest dní a nocí, ale Ištarina nevěstka ví, že erotické uspokojení nestačí k tomu, aby Enkidua získala úplně. Proto jej svádí i hmotnými výtoby civilizace. Nabízí mu ta nejchutnější koření, opojné víno, krásné oblečení a vonné masti. A Enkidu si umí užívat i takových drahocenných věcí. Jí a pije a všechno si to vychutnává. Jeho srdce se plní radostí a obličej mu září nadšením. Sedmého dne se však v Enkiduovi ozve svědomí a on se chce vrátit zpět ke zvířatům, aby s nimi zase mohl žít v přirozenosti. Jenže se změnil, odcizil a zvířata se k němu už neznají. Už první vyspělá kultura ví, že pro civilizovaného člověka je nejen reakční, ale i nemožné se vrátit zpět do lůna přírody, jak to prosazovali někteří romantikové.

Hetéra má tedy velký úspěch a může Enkidua odvést ke Gilgamešovi do bašty civilizace Uruku. Zde oba hrdinové změní své síly. Gilgameš vyhraje v boji muže proti muži, ale současně uzná Enkidua za sobě rovného díky jeho osobním vlastnostem, které Gilgameše úplně promění. Až dosud měl spoustu nectností, ale teď koná hrdinské činy. To vše je výsledkem božského přátelství. Srdce promlouvá k srdci a Gilgamešova povaha se mění a zavazuje ho k tomu, aby

dbal na hodnoty a ctnosti, které přátelství představuje. Společně se oba přátelé stanou neporazitelnými. Přemohou nebezpečný obří strom Chumbabu ve velkém lese, v hrozivé přírodě, kde měl Enkidu dříve svůj domov. Díky Enkiduovi a jeho vědomostem a síle je příšera přemožena.

Enkiduův osud je však zpečetěn poté, co Gilgamešovy hrdinské činy spatří bohyně Ištar. Zamiluje se do něj a požádá ho, aby se stal jejím mužem a milencem. Ale Gilgameš ji odmítne, protože ví, že Ištar všechny své milence, poté co ji uspokojí, pohltí. Za toto odmítnutí musí draze zaplatit, Ištar proti němu a Enkiduovi pošle nebeského býka. Nesmírnými silami nebeského býka společně zabijí, a změní tak síly se samotnými bohy. Nejdůležitějším božským atributem v nejstarší, tedy sumerské kultuře je totiž právě býk a býčí rohy.

Poté co Gilgameš s Enkiduem zabijí nebeského býka útočícího bleskem a hromem, vyříznou z něj srdce a obětují je bohu slunce Šamašovi. *Tak dojde k prvnímu známému obětování srdce v kulturních dějinách.* Obětováno je zástupné srdce. Posvátným srdcem býka připoutají Gilgameš a Enkidu bohy ke svému vlastnímu srdci. O tom, jaké místo zaujímal srdce v sumerské kultuře, svědčí právě fakt, že je hrdinové obětují. Srdce je sympatický orgán, a proto poutá Gilgameše a Enkidua ve vzájemné sympatii. Ištar se však po ztrátě nebeského býka ještě více rozhněvá, zejména proto, že ji Enkidu ponížil. Hodil jí býčí kýtu, jako by byla obyčejným psem. A protože je Gilgameš nezranitelný, bohyně potrestá Enkidua smrtelnou nemocí, a skrze něj zasáhne i Gilgameše. Utrpení, soucit a láska jdou u kulturního člověka ruku v ruce už od jeho počátků.

Když Enkidu zemře, Gilgameš tak ztratí nejen přítele a vše, co jejich hluboké přátelství představovalo, ale střetne se s novým problémem, který bude řešit po zbytek života, totiž s otázkou smrti. Když Gilgameš spatří strach ze smrti v Enkiduových očích, pozná jej i ve svém srdci. Uvidí své *memento mori* – *pomni, že zemřeš!* Protože ačkoli je Gilgameš ze dvou třetin božského původu, není nesmrtelný. Proto se poté, co spatří, jak Enkiduovo tělo hnije a rozpadá se, vydá

na novou cestu, vypořádat se s novými výzvami ve formě rituálních zasvěcovacích zkoušek, aby našel smysl života nebo elixír života, který by ho učinil nesmrtelným.

Jako první v dějinách je Gilgameš obrazem *neklidného srdce*, které nedojde pokoje, dokud nenalezne odpověď na tajemství života a smrti, se kterým by se smířilo. *Proč jsi dal Gilgamešovi tak neklidné srdce*, ptá se vypravěč svého stvořitele. Gilgameš putuje osamělý pouští, údolími a horami, nad zemí i pod zemí ho provázejí dobří pomocníci. Po celou dobu prochází novými a novými zkouškami. Některé z nich vyřeší, ale většinu rozhodujících zkoušek vyřešit nezvládne. Mimo jiné najde rostlinu, která ho má učinit nesmrtelným, ale nedá si na ni dobrý pozor a rostlinu spolkne had (tady ho máme!) a stane se nesmrtelným místo něj. Gilgameš ovšem nezvládne všechny zkoušky, což ukazuje, že není bohem, ale smrtelníkem. Ze zkoušek si odnese následující moudrost: Život má i stinné stránky. Putování a hledání s ním cosi udělá; zmoudří a získá přízvisko „ten, který viděl vše“. Odpověď na tajemství života, kterou mu nakonec dá sumerský Noe zvaný Utnapištim, který přežil potopu světa a stal se bohem, není povznášející, pouze konečná. Vše je pomíjivé, většina vnějších věcí je marných. O tom kážou i babylonská mudrosloví ve verších: Spravedlnost nemá na tomto světě místo, zlí vítězí, modlitby nejsou vyslyšeny, bohům jsou lidské podmínky lhostejné. Člověk chce být pánem nad svým osudem, ale řídí ho božské zákony, kterým je podřízen celý svět. A nejbližší štěstí se dostane, když si přizná svou smrtelnost a bude žít podle těchto zákonů, což srdce ve své hluboké moudrosti dobře tuší. Proto se Gilgameš svého bratra Enkidua zeptal: „Kdo v Uruku je tak moudrý jako ty? Kdo dal tvému srdci tak úžasnou schopnost vidět?“ Nyní i sám Gilgameš sklízí tyto poznatky, on, který snil o hrdinských činech a velkém díle, když se vydával na cestu, „který se vrátil zpět zesláblý moudrostí / a který zapsal svou cestu do kamene“.

Jednou z věcí, jimiž Sumerové přispěli do celku lidských dějin, je otázka posmrtného života a existence říše smrti. Představy o posmrtné říši a cestě do zászvěti se objevují především v mýtech o Inanně

alias Ištar. A zde srdce zaujímá opět ústřední místo. Epos o Inanně pojednává mimo jiné o tom, jak bohové ve snaze si navzájem ublížit zraňují jeden druhému srdce. Bohové jsou rovněž protivníky a bojují o právo vládnout různým částem země a světa. Ištar/Inanna má moc nad životem na zemi a nad válkou, zatímco její sestra Ereškigal vládne v říši smrti. Když Ištar zamíří do podzemní říše, aby se pokusila smrt přemoc, vznikne chaos. Překročí totiž jakousi absolutní hranici. Na své cestě je postupně svlékána, až je nakonec nahá zasažena a ukamenována nenávislným pohledem smrti, své sestry. V sumerské verzi se Inanna smí vrátit do života a na světlo denní, pokud její místo v říši smrti zaujme nějaký zástupce (zástupné utrpení je tedy starší než Ježíšova smrt a utrpení na kříži). Protože se na zemi po Ištarině zmizení v podsvětí zastavil život a růst, pošle (v akkadské verzi) bůh Slunce do říše smrti herce. Ten má vlít do Ištarina srdce nový život a donutit zlou sestru a říši smrti, aby ji pustily (viz řecký mýtus o Orfeovi). Píseň obrátí srdce zneprátelených sester naruby, Ištar se bolesti v srdci zbaví, zatímco Ereškigal ji převezme a vykřikne: „Netříšti mé srdce svým zpěvem!“ Obraz puklého, na kusy roztříštěného srdce, které potkáváme v moderní formě např. u Shakespeara, lze tedy v dějinách najít už před 5000 lety.

Sumerské vnímání srdce je v moderní perspektivě zajímavé i z jiných důvodů. Puritánským Evropanům může připadat až děsivé, jak důležité místo v kultuře, jako je sumerská, zaujímá *opilost*. Opilost byla součástí oslav bohů úrody a plodnosti, zvláště bohyně Ištar/Inanny, která byla i bohyní zamilování, lásky a erotiky. Rituální soulož mezi králem zastupujícím boha (vlastně pastýře Dumuziho/Tammúze) a jednou z kněžek chrámu (zastupující Inannu) byla stvrzením pramene života a božského původu radosti ze života, které jsou opěvovány v básních o Inanně. Pro ilustraci uvádíme několik veršů:

Můj velekněz je připraven přijmout posvátný klín.
Jeho úroda i byliny jsou zralé.
Chtěla lůžko, které potěší srdce.

Pastýř Dumuzi naplnil mou náruč smetanou a mlékem.
Pohladil mi ochlupení
a zalil klín.
Vložil mi své ruce do posvátného klína.

Od vitality, v jejímž středu se ženské božství (matriarchát) nachází, se později distancovali židovští kněží, kteří po babylonském věznění přepsali v 6. století př. n. l. svaté texty a učinili Jahveho jediným bohem, Pánem a nejvyšším ochráncem patriarchátu. Z textů se zcela vytratilo, že Jahve měl původně ženu jménem Ašera. Židé si totiž chtěli vytvořit vlastní identitu jako protiváhu k náboženstvím oslavujícím plodnost, která byla v tu dobu na Blízkém východě běžná. Jejich připomínkou ve Starém zákoně je Šalamounova píseň. S Jahveho ženou pak zmizela i opilost jako součást židovského a později i křesťanského náboženství.

Hlavním orgánem v babylonské kultuře jsou však játra. Ani pro Sumery není srdce žádným silným jednajícím orgánem. Srdce je orgánem soucitu, a je tedy zranitelné. Ve válkách a nepřátelských střetech se lidé i bohové neustále snažili zasáhnout protivníka do srdce. Proto pragmatičtí Sumerové neučinili centrem života srdce, ale vsadili raději na velká játra plná krve a ta prohlásili za centrum života a pramen životní síly. Žádná jiná kultura si jater necení tak vysoko jako kultury ve staré Mezopotámii. Játra skrývala tajemství budoucnosti, z jater se proto věštilo. Citlivé a bystré srdce bylo především orgánem citů. A touto stránkou sumerské antropologie se nechali inspirovat i staří Egypťané.

Mytické srdce ve staroegyptské kultuře

... až rozeznáme
v bušení svého srdce vznešenost.*

W. Wordsworth: *Předehra*

Máme tendenci brát za samozřejmé, že myšlenky v Bibli jsou výlučně židovské nebo křesťanské. Ale to je historický omyl. To, že v židovství kupříkladu zaujímá ústřední místo srdce, je důsledek přímého vlivu starších náboženství této oblasti, v neposlední řadě faraonského, ačkoli tento vliv působil občas protichůdně a paradoxně. Přesto však můžeme mluvit o podobnostech. To, co se podobá formou a vyjádřením, může často zakrývat naprosto odlišný obsah. Zatímco výrazy jako „tvrdé srdce“ nebo „srdce z kamene“ označují v egyptské kultuře něco pozitivního, mají stejné výrazy v židovské kultuře negativní zabarvení. Třebaže tato faktická podobnost nebo naopak zásadní protiklad samy o sobě ovlivňování nedokazují, není obtížné dokázat, že některé židovské představy pocházejí z egyptské kultury.

Když se ve Starém zákoně píše, že Bůh musí lidem vyměnit kamenné srdce za srdce z masa a krve, lze v tom spatřovat součást staré tradice, která pochází až z egyptského vyhnanství. Židé se tady pokoušejí distancovat od nevěřících Egyptanů, kteří mají srdce z kamene. To se odráží zvláště ve Druhé knize Mojžíšově (Exodus), ale i v První knize Samuelově 6, 6, kde v českém ekumenickém překladu stojí: „Proč byste byli neblomní v srdci, jako byli neblomní Egyptané a faraó?“, zatímco norský překlad výkladem symboliky něco ztrácí: „Proč jste tak boječtiví, jako byli Egyptané a faraon?“

* Překlad Zdeňka Hrona.

Srdce mělo důležitý symbolický význam i v egyptských kosmogonických mýtech, které byly úzce spojené s teologií. Srdce člověka stojí jak v analogii s kosmickým sluncem, tak s bohy, kteří drží svět pohromadě. Zmrtvýchvstání člověka odpovídá každodennímu návratu slunce. Egypťané měli mnoho božstev a různé mýty existovaly v mnoha rozličných verzích. Mocenské poměry mezi bohy se v různých obdobích a různých mytických tradicích lišily. Ve všech obdobích však stálo v centru srdce, jak z náboženského, tak z antropologického hlediska, a základní představy o něm byly nápadně stabilní po dobu více než dvou tisíc let.

Náboženská funkce, kterou mělo srdce u Egypťanů, vysvětluje, proč jim záleželo na tom, aby se po smrti vrátilo na své místo – a to nadobro, na věky. Proto se snažili najít techniku, která by umožnila uchovat fyzické srdce a zabránit jeho rozkladu uvnitř mumie. Mnoho náboženských rituálů, obřadů nebo říkadel mj. z *Knihy mrtvých* mělo odpovídající funkci, tj. zajistit věčný život.

Nejlepším dostupným pramenem informací o tom, jak Egypťané vnímali smrt a život po smrti, je takzvaná *Egyptská kniha mrtvých*. Není to vlastně jedna kniha, ale sbírka náboženských říkadel a mudrosloví pocházející až ze Staré říše, tedy z doby kolem roku 3000 př. n. l., která však procházela změnami až do římského období. Byla to přísloví a zařikávání ve verších, která měla pomoci mrtvému při přechodu do zásvěetí a zajistit tam jeho zmrtvýchvstání, tedy aby mohl mrtvý oživnout v těle z masa a kostí a účastnit se života v ráji spolu s ostatními spravedlivými mrtvými. Podoba knihy pochází z období Nové říše, ale původ některých slok lze vysledovat až k *Textům pyramid* z období Staré říše a *Textům rakví* z období Střední říše. *Knihy mrtvých* tedy zaznamenává tradici vyvíjející se v průběhu dvou až tří tisíc let. I v tomto prameni zaujímá srdce ústřední místo, neboť zmrtvýchvstání do zlého nebo dobrého života v zásvěetí závisí na vlastnostech srdce.

Egypťané sdíleli představu duše intimně spojené s fyzickým srdcem, s nímž ji identifikovali. Duše se dále úzce pojila s *Ba*, duchem

dotyčného, který měl křídla. To je důvodem, proč se ze všech orgánů po smrti uchovávalo a spolu s tělem balzamovalo právě srdce. Rovněž se vyráběly modely srdce, které měly rituální funkci, a také malé schránky na srdce, které Egypťané pokládali na mumie.

Aby si Egypťané zajistili dobré srdce, které by se za člověka v soudný den přimluvalo, vytvořili jeho kult. Ten zahrnoval balzamování srdce a vlastní symboly srdce, které měly více či méně důležitou magickou funkci. Srdce bylo jediným vnitřním orgánem, který se při balzamování opět vracel do tělní dutiny. Ostatní vnitřnosti se ukládaly do zvláštních džbánů, které se uvnitř hrobu stavěly vedle mumie. Mozek byl nepodstatný. Během balzamování jej z lebky vysáli a vyhodili.

Mezi symboly dominují dva – srdeční kámen (ve formě nádoby nebo schránky) a *srdeční brouk* (*skarabeus*), který symbolizoval znovuzrození srdce, a tedy i jeho majitele v zásvětí. Brouk měl předobraz v přírodě, ve velkém tmavě modrofialovém skarabeovi s velkým pancířem na hrudi a krovkami přes křídla. Jeho pečlivě vypracované modely byly umísťovány na hrud' balzamovaného. Srdce/duše mohly díky tomu obživnout, roztáhnout křídla a odletět do zásvětí. Proto byl v egyptských hrobkách a na mumiiích nalezen bezpočet takových brouků, vyrobených z keramiky, kamene nebo drahého kovu, nezřídka velmi krásných. Jako třeba brouk s křídly roztaženými do krásné zlatené mozaiky, což je případ skarabea nalezeného v Tutanchamónově hrobu (nyní v Britském muzeu).

Egyptská kultura je kulturou estetickou, staví na obrazech a symbolech. Samotné hieroglyfické písmo je písmem obrázkovým. Staroegyptská kultura jasně ukazuje, že člověk žije v umělém světě symbolů. V egyptském světě obrazů je srdce a jeho četná ztvárnění pouze jedním z mnoha symbolů, které je nutné nějak vykládat. A naše výklady nikdy nebudou shodné s významem, které obrazy nesly v době faraonů. Egypťané si rozluštění mnoha záhad, které před nás kladou jejich kulturní dějiny, s sebou vzali do hrobu. A to platí i pro tajemství srdce.

Úzká souvislost mezi srdcem, životem a sluncem ve staroegyptské mytologii je v mnoha případech zobrazována jako (srdeční) brouk valící si před sebou (sluneční) kouli. Tento symbol má prostý ekologický základ. Tak jako slunce každý den vstává ze země, rodí se i tento brouk bez obalu řečeno z výkalů. Brouci si totiž z výkalů tvoří kuličky, do nichž kladou vajíčka a chrání je tak, že je kutálejí před sebou mezi svými tykadly, z těchto kuliček se pak líhnou malí skarabeové. Tak zní přirozené vysvětlení faktu, proč právě tento brouk a slunce patřili k nejrozšířenějším symbolům zmrtvýchvstání v Egyptě. Červená kulička, kterou si brouk před sebou tlačí, odpovídá červenému slunečnímu oblouku, který mají někteří bohové na hlavě, je to slunce, které každý večer pohlcuje bohyně Nút.

To, že Egypťanům záleželo na tom, aby srdce bylo tvrdé a chladné, souviselo s jeho rolí při přechodu do nadpозemského světa. Srdce jako ústřední vnitřní orgán je příčinou i svědkem všeho dobrého i zlého, co člověk za svůj život udělá. Ví vše, protože má paměť (inteligenci), a po smrti odpovídá místo mrtvého. V soudný den je srdce jeho průvodcem a má stát na jeho straně a svědčit v *jeho prospěch*, nikoli *proti němu*. V tento den je srdce (symbolizované kamenem nebo kamenným broukem) vloženo do misky vah a váženo proti symbolu *Maat*, bohyně práva, který je v druhé misce. Váží-li srdce stejně jako symbol *Maat*, bude žít mrtvý v zászvětí v harmonické vyváženosti. V této kritické situaci pomáhalo srdce z kamene oproti přirozenému a nespolehlivému srdci z masa a krve se všemi jeho břemeny. Tvrdé srdce bylo obrazem sebeovládání a rozvážného chování. Nápisy pod symbolickými brouky mají zaříkávací charakter a ukazují, že si Egypťané nebyli svými srdci zcela jistí. Proto bylo třeba je vyzývat ke správnému jednání magickými slovy na spodní straně kamene, např. „Srdce mé, nevstávej a nesvědč proti mně!“ Jiné nápisy na broucích ukazují dvojí charakter srdce, tedy jeho vrozenou stránku („Mé srdce od mé matky“) a jeho získanou stránku („Mé srdce z mé výchovy“). Ve světské i v náboženské literatuře se opět objevují tyto dva aspekty srdce: Srdce je na jedné straně něčím daným, božským

nebo zděděným, zatímco na druhé straně za jeho formování podle daných norem a ideálů odpovídají jak společenské instituce, tak jednotlivci sám. Především se však srdce musí utvářet podle principů, které představuje Maat (ma'at).

Maat představuje uspořádání světa, které je opravdové, správné a spravedlivé, protože božstvo je tak původně stvořilo, a člověk se proto musí podle něj zařídit. Aby se člověk choval správně a bezchybně, musí se naučit, jaké je božské uspořádání světa. Toto uspořádání pak pozná v srdci a srdcem a nechá se jím formovat: „Musíš pobídnout své srdce, aby následovalo Maat.“ Nemít vzdělání je tedy totožné s tím, být bez srdce, a to doslovně. Proto zní poučení takto: „Nebud' mužem bez srdce, který postrádá vzdělání.“ Být vzdělaný znamená být schopen naslouchat božskému řádu (ma'at) ve svém srdci, tedy uznat, že „bůh stvořil mé srdce; nejsem moudrý sám od sebe“. Srdce je totiž sídlem božství v člověku. Představa o „naslouchajícím srdci“ pochází od Egyptanů. Především je srdce schopné naslouchat bohu a jeho vůli, a dokáže tak žít v souladu s uspořádáním světa Maat.

Víra ve znovuzrození člověka je ve staroegyptském náboženství zakotvena v kosmologii, v jejímž centru stojí slunce. Reinkarnace člověka je analogická se znovuzrozením slunce a s jeho novým východem. Egyptané si byli vědomi toho, že tak jako je lidský život závislý na rytmickém tlukotu srdce, život na zemi je závislý na slunci. Proto považovali za dramatické, když se každý večer slunce nořilo do moře a mizelo v temnotě za horizontem. Vyjde zítra zas? Tato otázka je přítomná i v aztéckém slunečním kultu. Na obou místech lidé považovali každodenní východ slunce za boží dar. Proto byl uctíván Osiris. To on v noci pečoval o slunce v podsvětí. Podsvětí nemělo pro Egyptany jen negativní vlastnosti, protože slunce z podsvětí a z moře získávalo obživu, sbíralo tam síly k tomu, aby mohlo druhý den znovu putovat po nebeské klenbě. Díky tomu se slunce dokázalo každý den znovu narodit. Proto mohl být krokodýl žijící ve vodě, z níž život vzešel (pro Egyptany žijící kolem Nilu v doslovném slova smyslu), zobrazován jako sluneční bůh s charakteristickým rudým slunečním

obloukem na hlavě. A proto byli jak Osíris, tak sluneční bůh Re bohy života a bohyně Nút taktéž.

Slunce se rodí z bohyně oblohy Nút. Ta ho každý večer pohltí a ono pak v průběhu noci putuje jejím tělem. Ráno je zase porodí jako dítě. V hrobkách bývá nahá Nút proto často zobrazována jako nebeský oblouk, který se klene nad rakví nebo mumii mrtvého. Může být také zobrazována uvnitř mumie. Když je mrtvý mumifikován a uložen do rakve, je to, jako by vstoupil do těla Nút, aby se mohl každý den znovu narodit stejně jako slunce. Tak se člověk po smrti stává bohem, protože sdílí osud slunečního boha Re, kterého Nút každý večer pohltí a ráno opět porodí. Cílem člověka v zásvětí bylo tedy co nejvíce se podobat Re, nevyššímu božstvu. Cíle bylo dosaženo, když Ba mrtvého, které se podobá ptáku (spíše duch než duše dotyčného), prošlo kosmickou poutí společně s Re a spojilo se se svým tělem, a dokončilo tak každodenní návrat k životu. Souvislost mezi srdcem, Re a znovuzrozením se objevuje mj. v 15. říkadle *Knihy mrtvých*, kde se píše: „Putuješ [Re] nebem a tvé srdce se raduje.“ * Když se srdce, jehož obrazem byl letící brouk nebo Ba, znovu spojí se svým tělem, je člověk opět úplný. Boha Re lze poznat, protože jak v člověku, tak na nebi hoří tentýž božský oheň. A srdce se svým žářem dokáže pomocí analogie rozeznat tento kosmický oheň a svůj vlastní božský původ. Z výše uvedeného vyplývá, že srdce bylo dokonce ve dvojím smyslu ústředním orgánem egyptské antropologie.

Antropologie

Díky Ebersově papyru a Smithově papyru a jiným víme, že staroegyptští lékaři znali biologickou funkci srdce. Uměli například změřit puls a věděli, že je projevem srdeční činnosti. I tyto fyziologické znalosti byly základem toho, proč Egypťané připisovali srdci centrální úlohu. Již 2000 let př. n. l. vykrystalizovalo klasické egyptské

* Překlad Jaromíra Kozáka.